

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто актуальні проблеми трансформацій ціннісних орієнтацій української молоді в сучасному суспільстві через призму наукових досліджень; визначено причини змін ціннісних орієнтацій молоді в українському суспільстві; проаналізовано періодизацію ціннісних орієнтацій української молоді та життєві стратегії сучасної української молоді; розглянуто зміни, що відбулися у ціннісних трудових орієнтаціях молоді в Україні.

Ключові слова: молодь, трансформації, цінності, ціннісні орієнтації, особистість, дозволя, сім'я, освіта, робота, соціокультурні зміни, сучасна українська молодь.

The article deals with actual problems transformation of the value's orientation Ukrainian youth in contemporary society through prism scientific investigate; definite causes change of the value's orientation youth in Ukrainian society; investigated periodicities of the value's orientation Ukrainian youth; analyticities life strategies contemporary Ukrainian youth; consideration changes that it realization into of the value's laborious orientation youth in Ukrainian.

Key words: youth, transformation, value's, value's orientation, personality, leisure, family, education, work, socioculture change, contemporary Ukrainian youth.

Суспільство, в якому живе сучасна молода людина, характеризується глибинними трансформаційними змінами, які визначають основні напрями і шляхи формування цінностей та ціннісних орієнтацій, власного життєвого шляху. Людський спосіб життя зумовлює таке існування цінностей, коли найвищою постає цінність, яка визначає сенс життя особистості, всю мотивацію її існування. Внаслідок цього всі трансформації, які відбуваються у суспільстві, впливають на соціалізацію молодого покоління, а як наслідок – уявляються як багатofакторна властивість соціального процесу, в якому відбуваються якісні перетворення і зміни всіх структур та інститутів суспільної системи.

Український соціум вже два десятиліття перебуває в процесі трансформації. Весь цей час населення України змушене жити у стані соціальної аномії, яка характеризується відсутністю ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації, недовірою до влади, а тому у сучасному суспільстві панує нестабільність, невпевненість у світлому майбутньому.

Поняття трансформації стало широко використовуватися в суспільних науках у другій половині ХХ століття. Воно трактувалося як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи. Водночас у сучасних дослідженнях цей термін тлумачиться досить широко і застосовується для позначення всіх типів істотних змін основних структур та систем того чи іншого суспільства, але серед науковців не існує єдності щодо розуміння сутності цього процесу. У найзагальнішому трактуванні цей процес визначається як зміна, перетворення, виду форми, істотних властивостей того чи іншого об'єкта, видозміна соціальних інституцій та структур, що часом супроводжується їх докорінним оновленням [6, 678].

Загальна спрямованість соціальної трансформації залежить від ціннісних орієнтацій різних соціальних прошарків і груп населення. При цьому особливу увагу слід приділити вивченню потреб і ціннісних орієнтацій молодого покоління, тому що саме воно визначає домінуючу перспективу трансформаційних процесів в українському суспільстві.

Ціннісні орієнтації за Л.Є. Просандєєвою – це системно пов'язані соціально значущі уявлення, які реально детермінують вчинки та дії, що виявляють себе в практичній поведінці особистості з її якісною своєрідністю життєдіяльності та способом життя [5, 123].

Серед вітчизняних науковців дослідженням трансформаційних процесів цінностей та ціннісних орієнтацій займаються Л. Аза, В. Алексєєва, В. Андрущенко, Т. Артемова, Н. Бабенко, О. Балакірєва, В. Василенко, О. Вишневський, Н. Левковська, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Морозова, Л. Панченко, В. Піддубний, А. Ручка, Н. Сорокіна, О. Цимбал та інші.

У полі зору трансформації ціннісних орієнтацій молоді людини знаходяться соціальні, політичні, культурні, духовні, інформаційно-комунікативні аспекти. За результатами досліджень західних науковців на розвиток і формування цінностей молоді впливає низка зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів відносяться елементи мікросередовища (групи, референтні групи тощо) і макросередовища (соціальні ролі, засоби мас-медіа, соціальні інститути); до внутрішніх факторів – особливості темпераменту, задатки, здатності, рівень розвитку самосвідомості, вік особи тощо. Особливо ці фактори впливають на формування системи ціннісних орієнтацій молоді як активної багаточисельної генерації суспільства. Тому дослідження процесів, які відбуваються в середовищі молоді, є особливо актуальним, оскільки молодь є найбільш мобільним прошарком суспільства, від якого залежить не тільки процес відтворення населення країни, але й збереження та розвиток суспільства. Адаптивні зрушення, котрі відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді.

Багато з тих цінностей, які виховувало радянське суспільство, поступово почали змінюватися, оскільки, з одного боку, нові соціально-економічні умови вимагають від людини таких якостей, як готовність до ризику і особисту відповідальність за свої вчинки, вміння швидко пристосовуватися до економічної кон'юнктури, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху. З іншого боку, цінності, що в минулому мали високий ранг і пов'язувалися із закріпленими в масовій свідомості соціально-психологічними стереотипами пріоритету колективного над особистим і самореалізації особистості в праці, сьогодні молоддю заперечуються. Криза традиційних ціннісних орієнтацій особливо яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи [9, 29].

Ще в СРСР було проведено низку досліджень процесів зміни ціннісних орієнтацій молоді у 1960-х, 1970-х та 1980-х рр. Так, у 1960-ті рр. особлива увага зверталась на вивчення системи ціннісних орієнтацій молоді, яка починала трудову діяльність; на працю та освіту, на їх взаємозв'язок; вивчалися також орієнтації на різні сторони способу життя (сім'я, друзі, вільний час і дозвілля тощо). Цікавим моментом стало те, що цінність праці вважалася першочерговим засобом здійснення життєвих планів і задоволенням інтересів особистості, особливо молоді, вона була прямо пропорційна зростанню духовних і матеріальних потреб людини та обернено пропорційна можливості використовувати інші (нетрудові) засоби для їх задоволення. Цей момент є важливим при

порівнянні із сучасним розумінням цінності праці. Молодь, яка розпочала свою трудову діяльність у 1960-ті рр., ранжували за десятибальною шкалою (табл. 1):

Таблиця 1

Ціннісні орієнтації	Бал
Освіта	7,4
Культура та мистецтво	6,2
Громадсько-політична діяльність	5,7
Фізичний розвиток	5,6
Виробництво	4,8
Сім'я	4,1
Відносно пасивний відпочинок	3,9
Заробіток	1,4
Бездіяльний відпочинок	1,0

Як показують дані соціологічного дослідження, розподіл опитаних за відносно сталими ціннісними орієнтаціями вивів на перші місця орієнтацію на сім'ю (41,6 %), освіту (23,3 %), громадську роботу (12,3 %). Аналіз взаємодії ціннісних орієнтацій показав, що орієнтовані на сім'ю ставлять на перше місце освіту, а орієнтовані на освіту – сім'ю. Отже, чільне місце в орієнтаціях, життєвих планах молоді в 1960-ті рр. посідали цінності освіти і сім'ї, другорядні позиції заробіток (1,4 %) та бездіяльний відпочинок (1 %). Тобто молодь 1960-х рр. орієнтувалася на освіту та культуру.

У 1980-х рр. серед цінностей у сфері праці на перший план виходять цінності професійного зростання, матеріального добробуту і суспільного визнання. Що стосується цінностей творчості, самоствердження, суспільної користі, то їх місце у системі ціннісних орієнтацій було малозначущим.

Як показав порівняльний аналіз досліджень, матеріальна забезпеченість як цінність з переходом від покоління до покоління здобувала все вищий ранг. Можливо, це пов'язано з тим, що радянське суспільство поступово втрачало статус суспільства рівних можливостей, а тому молодь найбільше цінувала у професії можливість одержувати високі доходи, ніж її суспільну користь.

Початок 1990-х рр. позначений значним пріоритетом у молодіжному середовищі цінностей споживання. Суттєво зменшилося серед молоді, як відзначає О. Цимбал, значення таких моральних якостей, як доброта, милосердя, порядність, чесність, відповідальність, ввічливість. Все більшого розповсюдження набуває прагматизм у розв'язанні життєвих завдань. В цілому слід визнати, що суспільно значущі цілі праці були девальвовані, а нова модель індивідуалізму, як більш адекватна ринковому суспільству, ще не визначилась у своїх перевагах [7, 17].

Молоде покоління останнього десятиріччя ХХ століття і початку ХХІ століття опинилося у двоякій ситуації: з одного боку, це покоління ще виховувалося на «старих» радянських засадах; а з іншого, в доросле життя воно вступало за нових умов, які вимагали відмови від багато чого засвоєного раніше. В сучасних умовах, як відзначає Т. Артемова, не спрацьовують колективістські ідеали, а все більше – індивідуалістичні; став несприятливим, не модним ряд професій, які поважалися раніше та вважалися суспільно корисними та приві-

лейованими; змінилося ставлення до своєї батьківщини – якщо раніше явно був виразним патріотизм, то зараз молодь бажає навчатися, працювати, а то й переїхати на постійне проживання до іншої країни. До того ж сьогодні ЗМІ контролюють значну частину дозвілля молодіжної аудиторії та виступають важливим інструментом формування соціальних настанов та ціннісних орієнтацій молоді [1, 72–75].

Така ситуація склалася не випадково: разом із змінами кардинального характеру в нашій країні сталася переоцінка цінностей. І якщо раніше існувала певна спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то нині цей феномен майже не спостерігається. Вже порушився зв'язок батьки – діти в силу того, що цінності батьків втратили своє практичне значення і майже не успадковуються дітьми. Як відзначає В. Лісовський, молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії покликане продовжувати розвиток на базі успадкованих матеріальних та духовних цінностей, змушене, перебуваючи в стадії становлення, брати участь у виробленні цих цінностей, частіше за все самостійно [8, 26].

Тому стає очевидним розрив між поколіннями сучасного суспільства. Про це говорять такі цифри: 68% дітей та 72% батьків визнали, що не розуміють одне одного. Різкий злам системи, що існувала, призвів до суттєвих змін у соціокультурній спадковості. Такі важливі складові її механізму, як освіта та виховання, останнім часом помітно поступилися в системі соціалізації молоді інститутам і цінностям культури масового споживання. Більше того, інститути соціалізації зараз не тільки розрізнені, а й конкурентні або й взагалі не пов'язані між собою утворення, які перебувають в нерівних умовах щодо поширення свого впливу.

Примушує тривожитися не лише зміна цінностей з соціалістичних на демократичні, а й відчуження молоді від національної культури, незнання і небажання знати вітчизняну історію, мистецтво, літературу тощо. Це є проблемою, але є вагомим підставою вважати, що попри всі труднощі сьогодення більшість української молоді все-таки оптимістично дивиться у завтрашній день. Лише незначна її частина (7,5%) очікує гіршого [3, 85].

Суттєво змінилися життєві стратегії молоді, а також її уявлення про своє місце у владних структурах. З початку 2000-х рр. почала зростати спрямованість на вищу освіту, цінності освіченості та інтелекту, а також на комфортні умови життя. Важливо відмітити, що збільшилася вага особистісних цінностей по відношенню до цінностей колективних, суспільних. В центр були поставлені особистий успіх, добробут, сімейне щастя, тоді як поняття «благо країни» дещо втратило своє колишнє значення. Значна частина молоді вже не бачить опори у державі і тому відмовляє їй у своїй довірі та не орієнтується на співпрацю з нею [7, 18].

Центр «Соціальний моніторинг» та Український інститут соціальних досліджень провели опитування «Ціннісні орієнтації населення – 1996» та «Ціннісні орієнтації населення – 1999». Для порівняння включено окремі індикатори моніторингового опитування громадської думки населення України у 2002 р., яке щомісячно проводить Український інститут соціальних досліджень і Центр «Соціальний моніторинг» (табл. 2) [2, 44].

Таблиця 2

№ з/п	Загальнолюдські цінності	Рік		
		1996, %	1999, %	2002, %
1	Сім'я	97	95	93
2	Друзі, знайомі	93	91	95
3	Робота	84	86	90
4	Вільний час	81	76	90
5	Хобі	72	68	75
6	Релігія	49	40	48
7	Власний бізнес	65	59	59
8	Політика	23	64	31
9	Відвідування вечірок, дискотек, танців, кафе	49	47	47

Порівнюючи наведені дані, можна дійти висновку, що у молодіжному середовищі переважають особистісні пріоритети (сім'я, друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я), але аж ніяк не колективістські. Це є важливою тенденцією, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді, – відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейних інтересах; молодь поступово відмовляється від колективістського способу життя. Якщо раніше такі цінності, як повага оточуючих, хороші стосунки в колективі та повага інших посідали в ієрархії 2 – 3 місця, то нині складається зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з індивідом (друзі, знайомі, сім'я), а не з колективом чи суспільством (суспільні праця). Це свідчить про те, що знижується значимість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм, орієнтація на власне комфортне життя у соціумі.

Як відзначає О. Балакірева, трансформація торкнулася і змін в системі цінностей щодо роботи. Для 92% молоді важлива висока оплата праці, для 79% – цікава робота і лише для 28% – суспільна корисність роботи [2, 12]. Як результат, більшість молоді вбачає сенс свого життя в матеріальному добробуті та грошовому достатку. Відбувся поворот від духовних, традиційно розповсюджених в радянському суспільстві цінностей, до матеріальних пріоритетів (гроші, гроші і ще раз гроші).

Зміни, що відбулися в ціннісних трудових орієнтаціях, показують необхідність формування нового механізму мотивації, який стимулював би творчу активність та ініціативу молоді, нові форми самореалізації в праці. Але такого механізму у нас поки що не існує. Ось чому молодь не знаходить інших стимулів до праці, окрім грошей. Однак його не можна пов'язати з кількістю і якістю праці, з досягненням високого статусу. Більше того, коли зарплата стає головним критерієм оцінки праці, то це свідчить про морально нездорове суспільство, в якому праця перестала бути головним чинником процвітання більшості населення і країни в цілому.

Трансформація як явище відбувається досить інтенсивно у всіх сферах суспільного життя, особливо у середовищі молоді. Про трансформацію в системі цінностей, пов'язану зі змінами в суспільстві, свідчить те, що для більшості молоді стійким базисом існування тепер може бути лише особисте життя,

індивідуалістські та матеріальні цінності. Молоді люди хоча і відносять на останнє місце цінність суспільно-корисної праці та політичної активності, але все-таки зберігають моральні підвалини, що регулюють особисте і сімейне життя.

Проте є частина молоді, яка залишилася без морального і соціального фундаменту свого життя і ні в що не вірить. Її ідеал – комфорт, добробут, задоволення будь-якою ціною. В умовах соціально-економічної кризи цю частину молоді можна розглядати як «втрачене покоління» [4, 15]. Таке явище – наслідок прийняття ціннісних орієнтацій, продиктованих реаліями нашого життя. Тому перед усіма соціальними інститутами постає важке завдання: визначити базові цінності, ідеали, норми, які слід покласти в основу формування духовного світу молодої людини, й шляхи, якими можна було б здійснити ці перетворення. Бо саме в даний період, період трансформації соціальних систем, молоді менше уваги звертає на необхідність духовного, культурного розвитку, хоча водночас і не відхиляє його доцільності. Подібно до економічних і політичних духовні орієнтації у свідомості й поведінці молодіжних груп перебувають у процесі складної еволюції.

Важливим для розуміння особливостей світоглядних орієнтацій української молоді є виявлення їх обумовленості двома основними групами чинників: макрорівневими (економіка, політика, соціальні відносини, культура) та мікрорівневими (особливості молодіжної субкультури та молодіжного способу життя). Аналіз цих діалектично-взаємопов'язаних чинників допомагає виявити загальне й особисте в світоглядних орієнтаціях української молоді, відстежити динаміку змін під впливом зовнішнього макро- і мікросередовища, глибше усвідомити роль цінностей і ціннісних орієнтацій у трансформаційних процесах.

Результати численних соціологічних опитувань свідчать, що молоді люди прагнуть покращити своє матеріальне становище і підвищити свій соціальний статус, вдосконалити свої знання, вміння і навички, що необхідно враховувати при здійсненні державної молодіжної політики.

Сучасна молода людина має набути глибинних особистісних якостей, відповідних новим формам життя. Передусім її розум має бути креативним, а не репродуктивним. Трансформації ціннісних орієнтацій молоді протягом останніх двох десятиліть слід розглядати у руйнівних соціокультурних тенденціях. Це – втрата цінностей професіоналізму, установка на швидке збагачення, ніяк не підкріплена уявленнями про користь праці для суспільства в цілому, зниження престижу практичних вмінь та навичок.

Всеукраїнське дослідження щодо ціннісних орієнтацій молоді «Молодь України» було проведено Інститутом Горшеніна спільно з тижневиком «Коментарі» з 1 по 19 березня 2012 р. Всього, згідно з вибіркою, з урахуванням основних соціально-демографічних характеристик населення України, було опитано 1500 респондентів у містах з населенням понад 100 тисяч осіб в 24 областях України та АР Крим і репрезентують населення України у віці від 16 до 21 року. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує 2,5 %.

Дані отриманих досліджень свідчать, що 65,1% української молоді пишуться тим, що є громадянами України. Майже кожен п'ятий – 17,6% – не відчуває гордості від факту наявності у себе українського громадянства. Не змогли відповісти на це питання 17,3% молоді. Як результат, 37,9% вважають, що Україна повинна рухатися у бік зближення з країнами Заходу – Європейським Союзом, США; 24,7% – що Україні слід зближуватися з Росією, а 18,6%, що країна повинна лавірувати між Росією і країнами Заходу. Не змогли відпові-

сти на дане питання 18,8% респондентів. Згідно з даними опитування громадської думки, проведеного в грудні 2011 р. фондом Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва та фірмою Ukrainian Sociology Service, 51% молоді Донбасу та Криму підтримують вступ України в ЄС (за матеріалами УНІАН).

Щодо проблем, які хвилюють молодь, визначено, що кожна друга молода людина – 47,3 % – вважає найважливішою проблемою свого населеного пункту економічний розвиток. Далі йдуть корупція і хабарництво – 31,2%, політична нестабільність – 29,8%, алкоголізм і наркоманія – 26,2%, соціальний захист населення – 20,7%. Проблеми освіти турбують 19,2%, молодіжна політика – 18,2%, проблеми охорони здоров'я – 14,6 %, злочинність – 13,2%, боротьба з бідністю – 13,2 %, криза моралі, культури, моральності – 12,9% молодих людей України.

Майже 48,8% молодих українців заявили, що така демократична цінність як свобода слова має для них практичне значення. Таку саму цінність для молоді також мають: право на охорону здоров'я, медична допомога – 40,2%, особиста недоторканність – 37%, право розпоряджатися своєю власністю – 33,9%, судовий захист прав і свобод громадянина – 33,5 %, а також – свобода пересування, вибору місця проживання – 32,8%. Тут виявляються особистісні цінності молоді.

Більшість молодих людей – 65,5% – завжди відчуває відповідальність за свої вчинки; 29,7% – відповідальність за свої вчинки іноді – все залежить від обставин. Не відчувають цього 2,9% представників молоді, а 1,9% – не змогли відповісти на дане питання.

За даними останніх соціологічних досліджень молоді можна зробити висновки, що ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, які органічно пов'язані з проблемами кожної людини і виступають в якості головного орієнтуючого компонента її поведінки та розвитку. У молоді виразно виявляється перевага до традиційних ціннісних орієнтацій – сім'я, робота, друзі, вільний час. Це свідчить про те, що ціннісні орієнтації молоді не зазнали кардинальних змін, суттєві зміни торкнулися лише цінності праці та проведення вільного часу і дозвілля молоді. При цьому вони не дуже цікавляться політикою та релігійним життям країни. Спостерігається панування індивідуальних запитів та користі над колективними. Цьому сприяє також зміна ставлення молоді до праці, до вибору професії та побудові життєвих планів.

Доцільним є подальше вивчення ціннісних орієнтацій для створення нових підходів у рамках державної політики виховання молоді, введення новацій на державному ринку праці тощо. Усе це сприятиме розв'язанню багатьох молодіжних проблем сьогодні та проблем нашого суспільства в майбутньому, тому що життєві цінності молоді сьогодні визначатимуть спосіб життя завтра.

Підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що сучасний розвиток українського суспільства характеризується як період трансформаційних процесів, обумовлений пошуком власного шляху розвитку та формуванням ціннісних орієнтацій. Як наслідок сучасне життя молоді проходить у формі еволюції системи ціннісних орієнтацій, яка характеризується кардинальною переорієнтацією цінностей та ціннісного світогляду.

Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється в процесі історичного розвитку. Процес формування ціннісних орієнтацій можна розглядати з різних точок зору –

суб'єкт-суб'єктної, суб'єкт-об'єктної, об'єкт-суб'єктної. З огляду на це можна стверджувати, що ціннісні орієнтації формують «стрижень» свідомості, завдяки якому зберігається стійкість особистості. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає в їх активному характері щодо дійсності, тому вони виступають чинником формування нової індивідуальної неповторної дійсності, внутрішнього світу особистості. У підсумку усталена ціннісна орієнтація фіксує спрямованість на певні цінності, тим самим зумовлюючи діяльність суб'єкта у відповідність з ними.

Ціннісні орієнтації є складовою внутрішнього світу особистості, які спрямовують і одночасно регулюють її діяльність. Вони визначають загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості; ієрархію індивідуальних вподобань і зразків; цільові і мотиваційні програми; рівень вподобань; міру готовності і рішучості реалізації власного проекту життя тощо. Цілісність, несуперечливість та усталеність системи ціннісних орієнтацій є показником стійкості і автономності особистості.

Проблема ціннісних орієнтацій суттєвого переосмислення в умовах сучасних динамічних трансформаційних змін, які передбачають одночасне самовизначення людини у різних аспектах своєї життєдіяльності. Сучасна молодь перебуває в складних умовах: зміни в соціально-економічному, політичному, культурному житті супроводжуються світовими кризами – ціннісної свідомості, духовності, економічною тощо. Тому молоді доводиться самій вирішувати, що для неї є цінним, а що ні. Отже, картина ціннісних орієнтацій молоді має такий вигляд: все більшого значення набувають матеріальні цінності (матеріальний добробут, успіх у житті, високий заробіток, престижна робота), а духовні і культурні відходять на другорядні місця. Зберігається первинна орієнтація на сім'ю. Дещо змінилося ставлення до освіти, а престиж такої цінності як робота почав стрімко знижуватися. Базовими цінностями залишаються сім'я, вірні друзі, любов. На вищі місця в шкалі ціннісних орієнтацій піднімаються заробіток і службова кар'єра.

Таким чином, ціннісні орієнтації української молоді органічно пов'язані із проблемами кожної людини і виступають в якості головного компонента детермінації її поведінки.

Література

1. *Артемova Т.В.* Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації / Т.В. Артемova // Вища освіта України. – 2008. – № 1. – 96 с.
2. *Балакірева О.М.* Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О.М. Балакірева // Український соціум. – 2002. – №1. – 150 с.
3. *Левковська Н.* Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – 147 с.
4. *Мигович І.* Ціннісні орієнтації населення Закарпаття за умов суспільної трансформації / І. Мигович // Політичні читання. – 1994. – №3. – 280 с.
5. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 316 (40). – 325 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: [у 4 т.]. – Т. 4 [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: АКОНІТ, 2001. – 944 с.
7. *Цимбал О.В.* Соціально-філософський аспект трансформації аксіологічних орієнтацій молоді в сучасному суспільстві / О.В. Цимбал. – Вінниця, 2010. – 153 с.
8. <http://readbookz.com/book/177/6100.html>.
9. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=48&c=1024>.